

A MAGYAR REFORMKOR ÉS 1848/49 NACIONALIZMUSÁNAK NÉHÁNY VONÁSA

A Magyar Szocialista Munkás Párt tézisei a burzsoá nacionalizmus történeti és ideológiai gyökereit elemezve rámutatnak arra — a tézisek jellegéből folyó tömör fogalmazásban —, hogy a nacionalizmus jelentkezése és térhódítása a XIX. század első felében a soron levő történelmi feladatok megoldásáért indított harc segítője, ideológiai kifejezője. A téziseknek ehhez a megállapításához szeretnék felszólalásomban saját kutatási területem, a magyar reformkor és 1848/49 anyaga által nyújtott tapasztalatok alapján néhány gondolatot hozzáfűzni.

A modern értelemben vett nacionalizmus a polgári fejlődés szülötte, s mint a burzsoá világnézet annyi más összetevője, a maga idején, a polgári fejlődés első, haladó szakaszában alapjában véve haladó funkciót töltött be, mert az alkotó nemzeti erők számbavételének, tudatosításának és koncentrálásának volt az eszköze. Világosan meg kell azonban mondani, hogy a nacionalizmus már ebben a szakaszban is magában hordozza azokat a negatív csírákat, amelyek idővel a nacionalizmus egész arculatán eluralkodnak majd, sőt amelyek sajátos körülmények között már a polgári fejlődés haladó szakaszában is nem segítik, hanem gátolják, korlátozzák a történelmi feladatok teljesítéséért vívott harc eredményes folytatását. A nacionalizmus a fejlettebb, homogénabb népességű polgári-nemzeti államok viszonyai között is gyakran együtt jár — már a polgári fejlődés haladó szakaszában is — a más nemzetiségűek elnyomására irányuló igénnyel, az országban lakó népek közötti, „történelmi jogokra” alapozott különbségtétellel, a többséget alkotó nép nyelvének erőszakos terjesztésével; a soknemzetiségű magyar állam sajátos történelmi-társadalmi körülményei között pedig a nacionalizmusnak ezek a kezdetben rejtett, nem elsődleges vonásai különösen gyorsan és nagy erővel törnek a felszínre.

Kétségtelen, hogy ha az 1848-at megelőző évtizedek magyar nacionalizmusáról beszélünk, elsősorban annak haladó vonásait kell kiemelnünk. Az irodalmi szintű nemzeti nyelv megalkotása, jogainak fokozatos kivívása a közélet és a politika területén, a nemzeti irodalom, művészet, és egyáltalán a nemzeti kultúra kifejlesztésére irányuló tudatos és sikeres törekvés, a nemzeti múlt ápolása, a gazdasági önállóság és politikai önrendelkezés igényének kifejlesztése, az idegen elnyomás elutasítása mind-mind olyan mozzanat, amelyek együttvéve a nemzettévalás haladó, polgári folyamatát képezték. Sőt, ha arra gondolunk, hogy a nemzeti önrendelkezés igénye a haladó birtokos nemesség gyakorlatában az érdekegyesítés politikájához, s ezen keresztül az elnyomott parasztság politikai és gazdasági felszabadítása szükségességének az elismeréséhez vezetett, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a nacionalizmus a birtokos nemesség számára, amely az ismert körülményeknél fogva csak ingadozásokkal, következetlenül és hiányosan képviselhette a haladás élcapatát, megkönnyítette a feudális társadalmi rend fenntartása elleni állásfoglalást.

Tény azonban az is, hogy a magyar polgári nacionalizmus már kialakulásának első szakaszában is terhelve volt mindazokkal a negatív vonásokkal, amelyek később — más tényezőkkel együtt — zsákutcába, majd katasztrófába vitték a magyar fejlődést. A magyar nyelv kiművelésére irányuló mozgalommal s politikai érvényesülésének követelésével szinte párhuzamosan lépett fel a magyar nyelv közéleti kizárólagos uralmának igénylése, és — ha ekkor még jobbára csak elméleti síkon is — a magyar nyelv adminisztratív eszközökkel való terjesztésének, az elmagyarosítás erőszakolásának a szándéka. A gazdasági és politikai önállóság követelése együttjárt a nem magyar népek fölött való politikai uralom megszilárdítására való törekvéssel. Pedig az országban lakó nem magyar népek nemzeti fejlődésével való merev szembefordulás nemcsak a történeti szükségszerűséggel való szembeszállást jelentette: amikor a magyar mozgalom vezetői nem ismerték fel, hogy ezeknek a népeknek az önálló nemzeti fejlődése éppen olyan szükségszerű és jogos történeti folyamat, mint a magyar nemzeti mozgalom, egyben súlyos politikai hibát is követtek el, mert ezeket az ugyancsak haladó mozgalmakat a haladásellenes Habsburg-hatalom karjaiba lökték. S velejárója volt a korai magyar nacionalizmusnak az expanzióra, a politikai uralom további kiterjesztésére való törekvés is. Nem csak, és nem is elsősorban a Részek és Erdély visszacsatolásának akkor, a polgári átalakulás folyamatában haladó jellegű követelésére gondolunk itt, hanem sokkal inkább arra, hogy a reformkor országgyűlésein újult erővel ismétlődik meg Galícia és Dalmácia Magyarországhoz való csatolásának régi, ún. történeti jogokra alapozott követelése.

Mondhatnók persze, hogy a kialakuló polgári társadalomban a népek nacionalista szembekerülése szinte szükségszerű jelenség, s hogy különösen az volt Magyarország bonyolult nemzetiségi viszonyai között. A bonyolult magyar nemzetiségi viszonyok azonban éppen arra szolgálhattak volna, hogy a magyar uralkodó osztályt a nemzeti harc kieleződéséből származó mérhetetlen veszélyekre figyelmeztessék. Széchenyi is nacionalista volt a maga módján, ő is kívánta, hogy a magyar nép „olvasztói felsőbb-ségével”, azaz elérendő kulturális és anyagi magasabbrendűségével magyarrá tegye az országban élő nem magyar népeket, mégis felismerte a türelmetlen nacionalizmusban, a magyarosítás erőszakolásában rejlő veszélyeket, és nyíltan fellépett ellenük. S Széchenyi állásfoglalását objektíve csak helyeselhetjük még akkor is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy annak gyökerei reformrendszerének egyik alapvető hibájához, a Habsburg-birodalom minden áron való fenntartásának elvéhez nyúlnak vissza. Csak sajnálhatjuk, hogy az ellenzék vezető politikusai nem hallgattak rá, s képtelenek voltak túltenni magukat a polgári fejlődéssel jelentkező nacionalista türelmetlenségen. Igaz, a nemzetiségi problémát Széchenyi tanácsai alapján sem lehetett volna megoldani a születőben levő polgári Magyarországon vagy a kapitalizálódó osztrák birodalomban. Fokozódó izzását, gyorsan növekvő feszültséget azonban csökkenteni lehetett volna, s az sem kizárt, hogy Széchenyi intéseinek megfogadása esetén elkerülhető lett volna a magyarok és szomszédaik fegyveres összeütközése olyan időpontban, amikor mindnyájuk haladásának közös ellensége ellen, egymás oldalán kellett volna küzdeniük.

A reformkor nacionalizmusának sajátos kettőssége különös élességgel mutatkozott meg a negyvenes években, a Kossuth vezette nemzeti-társadalmi mozgalom egyes megnyilvánulásaiban. Hatalmas mozgósító erő volt, amely előkészítette a nemzetet az önvédelmi függetlenségi harc vállalására, s olyan mozgalmakat hívott életre, mint a védegyeleti mozgalom, amely a gazdasági érdekvédelmen túlmenően a politikai öntudatosodás és az érdekegyesítés hatásos előmozdítója is volt. Ugyanakkor türelmetlenségével kiélezte a viszonyt a többi nemzeti mozgalommal, különösen a horvátokéval. Kossuth a történeti jogokra hivatkozott, amikor nem ismerte el a nemzetiségek önálló politikai fejlődésének jogszerűségét. A „történeti jogokkal” való csalóka érvelést már Kossuth korában is kettős értelemben alkalmazták: egyik formájában a nem magyar népek fölötti uralom igazolását szolgálta, ugyanakkor másik formájában a „történeti” osztályoknak a „nem történeti” osztályok, a parasztság és a kialakuló munkásosztály fölötti uralmát igyekezett tartósítani. Kossuth az utóbbi szemléleten osztálya legjobbjaiával többé-kevésbé túljutott már, az előbbit még fennen hirdette és alkalmazta: keserű tapasztalatok árán kellett később megtanulnia, hogy a társadalomfejlődés kérlelhetetlen szükségszerűsége az ember nemzeti felszabadulását éppúgy kivívja, mint amilyen erővel munkálkodik társadalmi felszabadításán. Kossuth ezt is megtanulja majd: későn és korlátozottan, de mégis korábban és teljesebben, mint osztályának azok a tagjai, akikre később az a feladat vár, hogy külső erőktől csak kevésbé korlátozottan, a maguk szándéka szerint csináljanak nemzeti és nemzetiségi politikát Magyarországon.

Az 1848-as forradalom győzelme lehetővé tette, hogy — hosszú évszázadok után — a felszabadult magyar nép vezetői önálló politikát folytassanak. Ez az önálló politika az előzményeknek megfelelően nacionalista volt bel- és külpolitikai vonatkozásban

egyaránt. A 48-as magyar belpolitika nacionalizmusának tényei sokkal közismertebbek, semmint hogy itt ismertetésre vagy bírálatra szorulnának. Én a továbbiakban inkább a 48-as politikai vezető réteg külpolitikai koncepciójáról szeretnék néhány szót szólni, mintegy bizonyításul annak, hogy a politikai alárendeltség viszonyai között kialakult magyar burzsoá nacionalizmus milyen messze, a realitások és irrealitások milyen magas szférájába ragadhatta legjobb képviselőit akkor, amikor kötöttségeitől megszabadulva, legalább is elméletben saját feszítő ereje irányában szárnyalhatott.

Ezt a külpolitikai koncepciót Hajnal István rekonstruálta nagyszerű történetírói módszerrel, nemrégiben megjelent posthumus tanulmányában (A Batthyány-kormány külpolitikája. Bpest. 1957. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat I. sz.) s a marxista történettudomány álláspontját Hanák Péter fejtette ki vele kapcsolatban. (Hajnal munkájáról szóló ismertetését I. a Századok 1958. évfolyamában, 824. s köv. l.) Ez a — Hajnal által „nagy magyar koncepció”-nak nevezett — elképzelés eléggé reális tényezők figyelembe vételével alakult ki 1848 tavaszán és nyarán a magyar politika irányítóinak fejében. Ausztria felbomlása ekkor átmenetileg még az európai politika leglésebb szemű figyelői előtt is reális valószínűségnek látszott: olasz tartományait már csaknem leszakította a diadalmas olasz szabadságharc, német tartományait — Csehországgal együtt — a vajdó német egység vonzotta magához, úgy látszott, hogy a Habsburg-uralkodó számára csak Magyarország, Horvátország, Galícia és Dalmácia marad meg. Ilyen előjelek között reális volt a Batthyány-kormánynak az a törekvése, hogy — felkészülve az Ausztria bomlásával együttjáró zavarok elhárítására — a magyar önállóság nemzetközi érvényesítése irányában dolgozzék. A nemzetközi helyzet alakulása ennyit feltétlenül szükségessé tett, a haladó birtokos nemességet képviselő Batthyány-kormányban azonban a kedvező körülmények között nagyraltóbb remények ébredtek: lehetőséget láttak a Monarchia bel- és külpolitikai vezetésének megszerzésére és a délkelet-európai magyar hegemonia biztosítására. Úgy látták, hogy Magyarország az elkerülhetetlen átalakulások nyomán Délkelet-Európa döntő tényezőjévé válhat; arra irányult hát a törekvésük, hogy az uralkodó helyzetet át székelyét és ezzel az új monarchia központját Magyarországra, csatolja hozzá Dalmáciát és esetleg Galiciát, támassza újból életre a középkori magyar nagyhatalmat, amely élvezve a nyugati nagyhatalmak barátságát, befolyást gyakorolhat a balkáni népekre, és biztos gátat képezhet a pánszlávizmussal, a cári terjeszkedéssel szemben. Ez a „nagy magyar koncepció” nem csupán pillanatnyi ötlet volt: megvalósíthatóságában hittek a magyar politika vezetői, s lépéseket is kezdeményeztek megvalósítására. A reményeket azonban a valóságos helyzet alakulása hamar elhervasztotta. A történések pedig, amikor értékeli ezt a már csirájában befulladás elképzelést, a benne levő csekély pozitívum elismerése mellett is csak elutasító álláspontot helyezkedhet vele szemben. 1848 „nagy magyar koncepció”-ját a pillanatnyi helyzet varázslata hozta létre, de — mint Hanák Péter helyesen írja — „a nagy varázsló nem a pillanatnyi és a távolabbi realitásokat mérlegelő józan bölcsesség volt, hanem a nacionalizmus, ez a Janus-arcú eszme, amely leghaladóbb, 48-as korszakában is az önállóságért küzdő haladó hazafiság realitását egyesítette a más népeken uralkodás »birodalmi gondolatának irrealitásával”. A magyar 48 realitását nem a nagyhatalmi tervek biztosíthatták, hanem az a körülmény, „hogy európai forradalmakból született és azokra támaszkodhatott a reakció erőivel szemben, s hogy objektíve fennállott a szabadságért küzdő népek összefogásának lehetősége”.

A további felszólalások nyilván meg fogják világitani, hogyan sorvadt el a 48-ut követő évtizedek során a magyar burzsoá nacionalizmus haladó tartalma, s hogyan váltak benne egyeduralkodóvá a negatív, haladásellenes vonások. Ez az egyértelműen negatív nacionalizmus elkeresítette, tévutakra vitte a magyar fejlődést, katasztrófákba sodorta a magyar népet; sok keserű tanulsága sem volt azonban elegendő ahhoz — s ebben az 1919-es proletárdiktatúra bukása után kialakult ellenforradalmi rendszer torz, elmaradt, antidemokratikus volta a bűnös —, hogy kártékony hatása kelloen lelepleződdt volna. Sőt, a Horthy-korszak viszonyai között valósággal újjászületett. Míg korábban inkább csak az uralkodó osztályok voltak a sovinszta nacionalizmus hordozói, a Horthy-korszakban az iskola és a propaganda megkísérelte — nem siker nélkül — bevinni azt a parasztság és a munkásság elmaradottabb rétegeinek a tudatába is. Hogy ez az igyekezet mennyire nem volt sikertelen, arra bizonyíték a magyar tömegek magatartása a második világháború időszakában, amikor az uralkodó rétegek — a nacionalista-sovinszta nevelés eredményeképpen — a nép egyrésznének helyeslése, nagyrésznének közömbössége, s csupán a kisebb rész a passzív vagy aktív ellenállása mellett valósíthatták meg azt a politikát, amely népellenességét, haladásellenességét nemzetinek álcázott nacionalista köntösbe öltöztette, s az emberi haladás ellenségeinek oldalán vitte háborúba Magyarországot.

Ez a nevelés mélyen behatolt a társadalom egyes rétegeinek a tudatába, s tartós hatása is volt. Különösen az a generáció érzi és tudja ezt, amely nevelését még ebben az időszakban kapta, s amelynek tagjai az önmagukkal vívott szívós harc folyamán, fokozatosan tudták csak a nacionalista nevelés maradványait önmagukban is felszámolni. De érződik a nacionalizmus makacsul továbbélő hatása azokon az évjáratokon is, amelyek neveltetésüket már a felszabadulás után, demokratikus, szocialista légkörben kapták. Ezeknek a maradványoknak a kigyomlálása az oktatás, a szélesebb értelemben vett nevelés feladata. S ebben a munkában nagy feladat hárul a történettudomány művelőire is: nekik kell feltárni a nacionalizmus történeti gyökereit, megmutatni meghatározott *korhoz* és meghatározott *osztályhoz* kötöttségét, elválasztani egykori haladó tartalmát későbbi, máig is ható, egyértelműen kártékony funkciójától, s a történelem igazi haladó értékeinek feltárásával hozzájárulni ahhoz, hogy a nemzeti, hazafias érzés igénye ifjúságunkban és népünkben ne korszerűtlen multbanézést jelentsen, hanem mai szocialista építésünk aktív, előrelendítő ereje legyen.